

УДК 1 (159.955)

Горохова І. В.

Викладач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено короткий огляд тем, пов'язаних з філософським дослідженням критичного мислення. Окреслено цілісну картину розвитку уявлень щодо критичного мислення та його ролі у житті людини та суспільства, які напрацювала філософія за свою історію — від софістики та теорії аргументації до філософських ідей критичної педагогіки.

Ключові слова: критичне мислення, мова, скептицизм, критицизм, критика метафізики, критична соціальна теорія, критичний раціоналізм, критична педагогіка.

Аналізуючи феномен критичного мислення з філософських позицій, маємо дослідити основні віхи його історичного формування та основні сучасні інтерпретації засад критичного мислення.

До історичного аспекту формування критичного мислення належить більшою мірою паралельна історія розвитку логіки та теорії аргументації, з одного боку, та історія розвитку скептицизму — не стільки як філософської школи, скільки як певної методологічної культури, з іншого. Серед основних філософських теорій, які вплинули на розвиток сучасної філософської методологічної культури під впливом інтерпретації засад критичного мислення слід виокремити праці Імануїла Канта, філософську програму позитивізму, а згодом — методологію аналітичної філософії, критичну соціальну теорію, критичний раціоналізм Карла Поппера, а також критичний напрям у педагогіці і передусім критичну педагогіку Паоло Фрейре, а також так звану американську критичну педагогіку.

Розвиток аргументації як практичного мистецтва почався раніше виникнення логіки як науки — однак саме логічна наука сприяла становленню теорії аргументації. У подальшому відбувалося їхнє взаємне збагачення внаслідок численних взаємовпливів. Логіка задає універсальну теоретичну основу для побудови практичної аргументації — і у цьому

сенсі дає універсальну основу для критичного мислення, спрямованого проти будь-якої неаргументованої, необґрунтованої позиції. Основу побудови різних теорій аргументації становлять різні моделі обґрунтування. Залежно від цього у сучасній теорії аргументації, як методології обґрунтованого переконання, розрізняють різні підходи до аналізу аргументації, основними з яких є логічний, риторичний, діалектичний.

Аргументація – це приведення доводів з метою зміни позиції, або переконань, іншої сторони. Довід, або аргумент, являє собою одне або кілька пов'язаних між собою тверджень. Довід призначається для підтримки тези аргументації – твердження, яке сторона, що аргументує, знаходить потрібним нав'язати аудиторії, зробити складовою частиною її переконань. Словом «аргументація» часто називають не тільки процедуру приведення аргументів на підтримку якогось положення, а й саму сукупність таких аргументів. Теорія аргументації досліджує різноманітні способи переконання аудиторії за допомогою мовної дії. Теорія аргументації аналізує і пояснює приховані механізми «непомітного мистецтва» мовної дії в рамках самих різних комунікативних систем – від наукових доказів до політичної пропаганди, художньої мови і торгової реклами. Впливати на переконання слухачів чи глядачів можна не тільки за допомогою мови і словесно виражених доводів, а й багатьма іншими способами: жестом, мімікою, наочними образами і т. п. Навіть мовчання в певних випадках виявляється достатньо вагомим аргументом [8, с. 6].

Аргументація являє собою мовну дію, що включає систему тверджень, призначених для виправдання чи спростування думки. Вона звернена в першу чергу до розуму людини, яка здатна мислити, прийняти або відкинути цю думку.

Інтерес до аргументації виник у всьому суспільстві, він був не модою, а фактом, продиктованим соціальним розвитком [1, с. 141]. Мистецтво полеміки від початку мало яскраво виражену практичну орієнтацію, а його виникнення та вдосконалення було соціально зумовленим. Дослідники пов'язують виникнення мистецтва аргументації з періодом становлення вербально-логічного мислення/

Логічний підхід є історично найтривалішим. Згідно з ним, головними завданнями дослідження є з'ясування логічної обґрунтованості міркувань і відбір, визначення та вивчення форм правильних міркувань. Основою такого підходу є дедуктивна модель обґрунтування. Як критична реакція на домінування логічного (формального) підходу виник риторичний підхід. Риторичний підхід, на відміну від логічного, фокусує увагу на матеріальних аспектах процесу аргументації. Рациональність

аргументації залежить від прийнятності її для тієї аудиторії, на яку вона розрахована. У 70-х рр. XX ст. виник діалектичний підхід до аналізу аргументації, в якому вона розглядається з позиції процедури обговорення. Під час обговорення сторони відстоюють свої позиції, керуючись правилами раціональної дискусії. Раціональність дискусії залежить від того, чи дозволяє процедура обговорення формальним і матеріальним критеріям прийнятності. Діалектичний підхід потребує того, щоб дискусія відповідала процесуальним критеріям раціональності [24].

Історія скептицизму, як і історія теорії аргументації, також багато чим завдячує античній філософії. Саме в цей час виникає скептицизм як філософська школа. Ця школа відрізнялася від інших тим, що розвиток критичного мислення вона фактично обрала своєю основною метою—скептики прагнули якомога мінімізувати догматичні твердження, але максимально розвинути твердження, критично спрямовані проти будь-яких можливих догматів.

Ще раніше, до появи власне скептичної школи, скептичні мотиви знаходимо у багатьох давньогрецьких філософів. Переважно, це була критика релігії, як от у Анаксагора, Ксенофана та деяких інших вільнодумців. Однак, привертає особливу увагу також широка релятивістська позиція софістів, яка створювала універсальну платформу для критики будь-чого: якщо «людина є мірою усіх речей», як стверджував софіст Протагор, тоді вона може виносити будь-які судження про будь-що [14]. Протагор, за свідченням Діогена Лаєрського першим стверджував, що про будь-яку одну й ту ж річ можна говорити по-різному і навіть протилежним чином [7]. Сократа можна вважати першим, хто чітко і системно підпорядкував критичне мислення захисту певних цінностей—а саме чеснот і блага, адже кожна людина, згідно його поглядів, прагне не просто перемогти у суперечці, але стати щасливою [11].

Засновник давньогрецького скептицизму Пірон зробив багато для розвитку критичного мислення, вказуючи на суперечливість усіх догматичних тверджень, однак загальна позиція його школи (від античності до наших днів)—а саме, взагалі утримуватися від суджень (так зване «епохе»), які викликають найменший сумнів, а отже і від похідних від цих суджень дій, все ж навряд чи може бути прийнята як базова для критичного мислення [7]. Справа у тому, що критичне мислення з самого початку, на нашу думку, має бути націлене на позитивні цілі—навіть якщо вони ще навіть не намітилися, їх обов'язково слід досягнути хоча б у формулюванні. Критика у філософії існує не як самоціль, але як засіб, а точніше шлях до вищої цілі. До речі, скептики також декла-

рували прагнення досягнути позитивної цілі — стану «атараксії», який можна перекладати як «незворушність» або ж «невразливість», для чого потрібно займати певну нейтральну позицію, «безсторонність». Йдеться про стан, який дуже нагадує будистську нірвану, а у такому стані самозречення важко чогось досягати в житті позитивного, але дуже легко щось втрачати або взагалі нічого не прагнути. Втім, скептицизм мав однозначно позитивне значення для розвитку критичного мислення не лише постійною своєю настановою на універсальну «критичність», яка не знала винятку, але й правилом уникнення категоричних суджень.

Що стосується сучасного критичного мислення, як його трактує філософія, то тут, безумовно, важливу, навіть епохальну роль зіграла критика метафізики, яка утворила цілу епоху в історії філософії. Чи не найважливіші, зламні моменти у цій епосі позначили три «Критики» Імануїла Канта та критика метафізики у позитивістській філософії.

У своїй філософії Кант ставить за мету не заперечення будь-якої метафізики, але потребу у побудові метафізики лише після здійснення критичної ревізії усіх людських здатностей [9]. Таким чином, критичне мислення має на меті важливу позитивну метафізичну місію — через критику неналежного застосування розуму (чистого, практичного чи такого, що виносить судження) визначити межі і спосіб його належного застосування. Врешті-решт усі три критики Канта осмислюються ним як попередня робота до створення антропології як позитивного вчення про те, якою є людина.

Однак, Кант утверджує критичне мислення не лише на рівні метафізичного застосування свого трансценденталізму, але й у практичному житті — передусім у політиці. «Хоча і стверджують, що влада може відібрати свободу говорити або писати, але не свободу мислити, але ж скільки і наскільки правильно ми мислили би, якби не думали нібито спільно з тими, з ким обмінюємося своїми думками! Отже, можна сказати, що та сама зовнішня влада, яка позбавляє людей свободи повідомляти свої думки публічно, забирає у них разом з тим і свободу мислити — єдиний скарб, який у нас залишається за умов усіх громадянських скрут, і єдине, за допомогою чого можна ще знайти вихід з цього скрутного стану» [10, с. 102–103]. Кант обґрунтовує значущість свободи мислення, що надзвичайно важливо для самої можливості критичного мислення. До аргументів на користь такої свободи Кант зараховує: 1) уже згадану нами вище відсутність політичного примусу як, передусім, відсутність обмежень для свободи висловлювань; 2) відсутність релігійного примусу і, передусім, відсутність заборон на раціональну

перевірку будь-якого положення віри; 3) самозаконність мислення як підпорядкування законам розуму, тобто розум повинен керуватися лише тими законами, які сам собі встановив [10, с. 103]. Кант наголошує, що інакша свобода мислення, аніж свобода розуму, призведе до повсюдної зарозумілості і розбрату, а отже і до політичної заборони свободи мислення. Тому, фактично, він визнає лише один різновид свободи мислення — свободу розуму. Кант завершує свої розмисли тим, що свобода розуму сама собою не виникає і не існує сама по собі, але потребує виховання і невинного розвитку.

Ганна Арендт під впливом аналізу політичної філософії Канта дала, зокрема, таку оцінку критичному мисленню «Що Сократ дійсно робив, коли опустив філософію з неба на землю і почав досліджувати думки про те, що відбувається між людьми, так це витягував з кожного твердження його прихований сенс. Саме це і становило в дійсності його «повивальне мистецтво». Подібно до того, як повитуха допомагає дитині з'явитися на світ, щоб вона могла його побачити, Сократ витягував на світло приховані смисли, щоб вони могли бути розглянутими. (Те ж саме робив Кант, критикуючи прогрес: він оголював приховані смисли цього поняття. Це ж зробили тут і ми, заперечуючи проти органічної метафори.) Критичне мислення полягає дуже значною мірою у цьому виді «аналізу». Подібне дослідження своєю чергою передбачає готовність і здатність кожного відповідати за свої думки і слова» [2, с. 74]. Власний висновок Арендт, який, очевидно, збігається з позицією Канта, такий: «Критичне мислення використовується не тільки щодо навчання і уявлень, отриманих від інших, не тільки щодо успадкованих забобонів і традицій; саме в застосуванні критичних критеріїв до свого власного мислення людина вчиться мистецтву критичного мислення. І цьому застосуванню не можна навчитися без публічності, без перевірки, яка відбувається завдяки зустрічі з мисленням інших людей» [2, с. 75].

Якщо Кант апелює до самоорганізації розуму для розвитку критичного мислення, то позитивізм значно більшою мірою шукає опертя для критичного мислення у емпіричному досвіді. Що стосується позитивістської програми критики метафізики, то вже Огюст Конт зауважує про те, що метафізична епоха з її спекулятивним мисленням закінчилася і їй на зміну прийшла епоха експериментальної науки. Логічні позитивісти намагалися функціонування розуму підпорядкувати наявності емпіричних підтверджень наших знань — а саме завдяки процедурі верифікації як однозначного підтвердження одиничних положень науки («фактів») даними емпіричного досвіду [23]. Тим самим логічні позитивісти

намагалися дати постметафізичне розуміння філософії як методології наукового дослідження. Однак, і тут Моріц Шлік розмежовує царину науки і царину філософії: «...ми виявляємо певну протилежність між філософським методом, націленим на прояснення сенсу, і методом наук, мета яких — відкриття істини. Перш ніж я продовжу, дозвольте мені коротко і ясно викласти те, в чому я впевнений. Науку слід визначити як «пошуки істини», а філософію — як «пошуки сенсу». Сократ встановив зразок справді філософського методу для всіх часів. Однак, я повинен буду роз'яснити цей метод з сучасної точки зору» [23, с. 72]. Таким чином, критичний метод у науці і у філософії теж має, очевидно, бути відмінним. Для науки є процедура верифікації, яка дозволяє виявляти незаперечну істинність або хибність суджень, а у філософії критикувати сенси — справа не настільки однозначна.

Аналітична філософія як, значною мірою, спадкоємиця позитивізму пішла фактично двома шляхами, які, однак, мали одне начало — а саме поєднання знання наукового і ненаукового, зокрема і філософського. Вже Людвіг Вітгенштайн у своїх «Філософських дослідженнях» говорить про наявність мовних сімей при погрупованні значень, яке властиве будь-яким видам знання — як науково-теоретичним, так і повсякденним, практичним, філософським тощо [4]. Таким чином, доводиться обирати, як трактувати усе знання — як у філософії, тобто сенсові, чи як у емпіричній науці, тобто за критерієм однозначної істини. Вітгенштайн з цієї ситуації вийшов таким чином: для нього усі знання в принципі невичерпні за своїми сенсами, але лише потенційно, на практиці ж однозначність, а отже й певна ступінь істинності знання (а точніше його достовірність) все ж завжди не лише може, але й повинна бути досягнута [3]. Однак, після Вітгенштайна представники аналітичної філософії схилилися до класичного позитивістського підходу, вважаючи сенсовість знань лише чимось гіпотетичним, тоді як їхню істинність або хибність — чимось, що можна і потрібно встановлювати точно. Таким чином, більшість праць у аналітичній філософії присвячено досягненню однозначності у тлумаченні знань, і зокрема знань філософських. Так, відкидають поняття істини і заміняють його множиною суджень про істинність окремих висловлювань [13]. Таким чином, очевидно, не існує загальних правил і для критичного мислення, але потрібна постійна практика, вправлення у критичному мисленні. Адже немає сенсу питання про істину як таку, але є сенс у обґрунтуванні істинності окремих суджень. За висловом Майкла Девітта, семантичне поняття істини «цікавить нас рівно остільки, оскільки воно відіграє роль в нашій кращій теорії світу»

[25, с. 26]; точніше кажучи, є регулятором нашої когнітивної діяльності. Це твердження, на перший погляд, більше нагадує позицію практичного розуму за Кантом. На практиці воно означає, що аналітичній філософії майже байдуже, яким є чиєсь уявлення про істину— головне, щоби на практиці дослідник досягав однозначності. Отже, аналітична філософія займає позицію, яка нагадує пом'якшений скептицизм, тобто аналітична філософія воліє утримуватися від суперечок про істину, як і будь-яких інших традиційних філософських дискусій, але застосування строгого критичного мислення спрямовує на сферу «практичних» суджень, тобто одиничних висловлювань.

Таке розуміння критичного мислення видається нам штучно звуженим, хоча важко переоцінити корисність напрацювань аналітичної філософії у наданні рекомендацій щодо формулювання висловлювань. Найбільшою втратою аналітичної філософії ми вважаємо нерозрізнення нею ціннісних засад критичного мислення— замість них у кращому разі зустрічаємо аналіз одиничних перформативних висловлювань, у яких автор не просто про щось повідомляє, але здійснює самим висловлюванням певну дію, передусім соціальну дію [12; 19].

Важливий внесок у виявлення соціальних засад критичного мислення знаходимо натомість у критичній соціальній теорії, засновником якої можна вважати одного з перших директорів франкфуртського Інституту соціальних досліджень Макса Горкгаймера. Заслуговує на увагу, зокрема, його праця «Критика інструментального розуму», у якій викладено концепцію, у чомусь прямо протилежну раціоналістичності позитивізму та аналітичної філософії. Так, згідно Горкгаймеру, інструментальний розум прагне не просто дати вичерпне пояснення соціальній (та й усій реальності), але й підпорядкувати її собі— хоча для таких претензій не має достатньо підстав [6]. Уже сама назва роботи відсилає до Кантової традиції встановлення меж певній іпостасі розуму. Слідом за Горкгаймером, Теодор Адорно, Герберт Маркузе, Еріх Фром, кожен по своєму, однак послідовно відкидали претензії на вичерпне понятійно-інструментальне пояснення і опанування світу, виявляючи різні соціальні, культурні, соціально-психологічні та ментальні прояви некритичного мислення та деструктивні соціальні наслідки керування таким мисленням на практиці. Тим самим, представники критичної соціальної теорії зробили масштабну роботу для виявлення соціальних підстав некритичного мислення— від соціального конформізму і до тоталітаризму, з одного боку, та для виявлення можливостей протистояти такому некритичному мисленню і здійснювати завдання

емансипації особистості та творчої частини суспільства від дегуманізуючих впливів.

Особливе значення має проект критики ідеологій [22], який розробляв у ранній період Юрген Габермас—ще один представник так званого другого покоління франкфурців. У більш пізніх своїх працях Габермас розробляє концепцію, у якій протиставляє інструментальну та комунікативну дії як джерело різних типів соціальності. У зв'язку з цим важливо відзначити зв'язок практики здійснення соціальної критики з функціонуванням комунікативної дії і комунікативної раціональності у суспільстві загалом. Тут Габермас дещо реабілітує поняття раціональності у порівнянні з першим поколінням франкфурців—так, найбільш адекватним втіленням комунікативної раціональності, за Габермасом, постає вільний дискурс, у якому стає можливим досягнення консенсусу на раціональних засадах, адже у такому дискурсі єдиним сильнішим аргументом постає більш сильний раціонально аргумент. Близькі до Габермаса позиції розробляє Карл-Отто Апель, прагнучи у своєму проекті трансцендентальної прагматики відродити елементи Кантового критицизму. Загалом, звернення до теми комунікації, властиве обом згаданим мислителям дозволяє зазначити велике значення їхніх концепцій для виявлення ролі мови, мовлення у забезпеченні критичного мислення як мислення принципово дискурсивного.

Не можна обійти увагою також тривалий вплив на формування філософських уявлень щодо критичного мислення видатного представника сучасної філософії науки і зокрема засновника теорії критичного раціоналізму Карла Попера, який також, певною мірою у душі Кантового критицизму звертає увагу на необхідність встановлення меж для наукового пізнання у кожному конкретному випадку [16]. Наука не все-сильна—щоразу вона спроможна давати істинні знання лише у межах чітко визначеного предмету дослідження—тому важливо не лише знаходити підтвердження для певних конкретних наукових положень, але і спростування для них, адже саме це дозволяє виявити діапазон застосовності даних положень, за межами якого вони неминуче втрачають свою істинність. У своїй теорії еволюційної епістемології Попер наполягає на тому, що процес наукового пізнання являє собою нескінченну еволюцію, в ході якої постійно змінюються межі доступного для наукового пізнання—і лише критично-раціональна позиція сприяє тому щоби ці зміни були змінами до зростання наукових знань [17]. Аналогічну ситуацію Попер вбачає і у соціальних процесах, які як і наука є переважно результатом людських зусиль, а не впливу природи—без критичного

мислення у суспільному розвитку, тобто без раціональної критики наявних у суспільстві соціальних норм та постійного їхнього коригування шляхом прийняття відповідних рішень неминуче настає стагнація [15].

Нарешті, не останню роль у формуванні уявлень про критичне мислення відіграла традиція так званої критичної педагогіки, яка розроблялася у останні десятиліття ХХ століття, причому переважно на американському континенті. Ця традиція вже значною мірою досліджена філософами, зокрема наявні спеціальні праці щодо поглядів засновника критичної педагогіки Паоло Фрейре [5], переклади його праць, [21] а також вивчення всієї традиції у її розвитку [18]. Для цілей нашого дослідження звернемо увагу на те, що представники цього напрямку багато уваги приділяють філософській критиці самих інституційних засад традиційної освіти, які якщо й не унеможливають повністю, то значно утруднюють виховання навичок критичного мислення під час навчання. Деякі представники цього напрямку взагалі виступають за надання освіти без шкіл та університетів, але більшість все ж менш радикальні і наголошують лише на суттєвій реорганізації наявних освітніх закладів та забезпечення широкого вибору освітніх послуг та відповідних закладів для дітей та їхніх батьків. Важливим положенням критичної педагогіки, яке однозначно заслуговує на підтримку, є твердження про те, що чим раніше і чим послідовніше у дитини буде розвиватися критичне мислення, тим більш всебічно і неухильно вона буде дотримуватися його у подальшому дорослому житті.

Короткий огляд тем, пов'язаних з філософським дослідженням критичного мислення, здійснений у даному дослідженні, був покликаний передусім представити цілісну картину розвитку уявлень щодо критичного мислення та його ролі у житті людини та суспільства, які напрацювала філософія за свою історію. Кожна з тем зокрема була раніше більшою або меншою мірою опрацьована різними дослідниками, однак у своїй повноті і взаємному доповненні вони були представлені нами вперше у вітчизняній філософській думці.

Список використаних джерел:

1. Аарньо А. Систематизация и интерпретация законов. Несколько Мыслей о теоретической и практической юридической науке / А. Аарньо; [пер. с англ..] // Проблемы философии права. — 2006–2007. —Т. IV–V. — С. 135–148.

2. Арендт Х. Лекции по политической философии Канта / Ханна Арендт [пер. с англ. А. Глухова]. — СПб.: Наука, 2011. — 303 с.
3. Витгенштейн Л. Культура и ценность. О достоверности / Людвиг Витгенштейн; [пер. с англ.]. — М.: АСТ, Астрель, Мидгард, 2010. — 256 с.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования / Людвиг Витгенштейн; [пер. с нем. Л. Добросельского]. — М.: АСТ: Астрель, 2011. — 348 с.
5. Гайденко В. Філософія освіти в Бразилії: критична педагогіка Пауло Фрейре / В. Гайденко // Філософія освіти. — К.: Майстер-клас, 2006. — №2 (4). — С. 91–99.
6. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / М. Горкгаймер; [пер. з нім. М. Култаєва]. — Київ: ППС-2002, 2006. — 282 с.
7. Диоген Лаэртский О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Лаэртский Диоген [Перевод с др. греч. М. Л. Гаспарова]. — М.: Мысль, 1979. — 571 с.
8. Ивин А. А. Теория аргументации / А. А. Ивин. — М.: Гардарики, 2000. — 414.
9. Кант І. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / Кант І. [Пер. з нім., вступна стаття, коментарі і примітки В. Терлецького.]. — К.: ППС-2002, 2005. — 178 с.
10. Кант И. Что значит ориентироваться в мышлении / И. Кант [пер. с нем.] // Кант И. Сочинения: В 8-ми т. / под общей ред. проф. А. В. Гулыги. — М.: Чоро, 1994. — Т. 8. — С. 86–105.
11. Ксенофонт. Сократические сочинения. Киропедия / Ксенофонт [Перевод с др. греч.]. — М.: ООО «Издательство АСТ»: «Ладомир», 2003. — 753 с.
12. Остин Дж. Избранное / Джон Остин [пер. с англ. Л. Б. Макеевой, В. П. Руднева]. — М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. — 336 с.
13. Остин Дж. Истина / Дж. Остин // Аналитическая философия: становление и развитие. — М.: «Дом интеллектуальной книги» — «Прогресс-Традиция», 1998. — С. 174–190.
14. Платон Протагор / Платон [Перевод В. С. Соловьева.] // Платон Собр. соч. в 4-х томах. — Том 1. М.: Мысль, 1990. — С. 418–476.
15. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги: в 2-х т. / Карл Поппер; [пер. з англ.]. — К.: Основи, 1994. Т. 1 — 444 с.

16. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания /К. Р. Поппер; [пер. с англ.].—М.: Прогресс, 1983.—364 с.
17. Поппер К. Р. Эволюционная эпистемология / К. Р. Поппер; [пер. с англ.] // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики.—М.: Эдиториал УРСС, 2000.—С. 57–74.
18. Радіонова І. О. Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування / І. О. Радіонова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Філософія».—Х.: ХНПУ, 2013.—Вип. 40 (1).—С. 192–203.
19. Сёрль Дж. Рациональность в действии / Джон Сёрль [Пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой].—М.: Прогресс-Традиция, 2004.—336 с.
20. Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування / І. Радіонова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія.—2013.—Вип. 40 (1).—С. 192–203.
21. Фрейре П. Формування критичної свідомості / Пауло Фрейре: пер. с англ. О. Демянчук.—К.: Юніверс, 2003.—176 с.
22. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». Юрген Хабермас; [Пер. с нем. М. Л. Хорькова].—М.: Праксис, 2007.—208 с
23. Шлик М. Будущее философии /Мориц Шлик [пер. с нем.] // Путь в философию. Антология.—М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001.—С. 65–76.
24. Щербина О. Ю. Роль логіки у правовій аргументації / О. Ю. Щербина // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць; гол. ред. В. М. Вашкевич.—К.: ВІР УАН.—2013. Вип. 40.—Ч. 1.—С. 571–576.
25. Devitt M. Realism and Truth. 2nd ed. /Michael Devitt.—N. J.Princeton, 1997.—371 p.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2015 р.

Горохова И. В. Критическое мышление как предмет философского исследования

В статье представлен краткий обзор тем, связанных с философским исследованием критического мышления. Определена целостная картина развития представлений о критическом мышлении и его

роли в жизни человека и общества, которые наработала философия в своей истории—от софистики и теории аргументации до философских идей критической педагогики.

Ключевые слова: критическое мышление, язык, скептицизм, критицизм, критика метафизики, критическая социальная теория, критический рационализм, критическая педагогика.

Gorohova I.V. Critical thinking as a subject of philosophical investigation

This article provides a brief overview of topics relating to the philosophical study of critical thinking. It is outlined complete picture of the development of ideas about critical thinking and its role in human life and society which gained philosophy in its history— from sophistry and argumentation theory to the philosophical ideas of critical pedagogy.

Keywords: critical thinking, language, skepticism, criticism, critique of metaphysics, critical social theory, critical rationalism, critical pedagogy.